

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ

Галузяк В. М., orcid.org/0000-0001-7223-3821

У статті зроблено спробу визначити сутнісні характеристики особистісного розвитку на основі аналізу зарубіжних і вітчизняних психологічних підходів, що акцентують увагу на ролі самої особистості в її становленні (К. Юнг, Г. Олпорт, В. Франкл, Е. Фромм, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Десі, Р. Райан, К. Рифф, Е. Дінер, Дж. Левінджер, О.Ф. Лазурський, Л.С. Виготський, Л. І. Божович, О.М. Леонтьєв, І.С. Кон, К.А. Абульханова-Славська, О.Г. Асмолов, В. А. Петровський, Д.О. Леонтьєв, Г.О. Балл, С.Д. Максименко, Н.В. Чепелева). З'ясовано, що в сучасній зарубіжній і вітчизняній психології особистісний розвиток найчастіше пов'язується з якісними трансформаціями особистості, виникненням різних форм саморегуляції й оволодіння власною поведінкою, формуванням механізмів особистісної самодетермінації, розвитком особистісного потенціалу, становленням суб'єкта життєдіяльності, автора і творця власного життєвого шляху. Особистісний розвиток розуміється як процес якісних змін у структурі особистості, її самосвідомості, мотиваційно-ціннісній сфері, особистісному потенціалі, до якого відносяться ядерні і вершинні характеристики особистості (ціннісні і смисложиттєві орієнтації, особистісна свобода, особистісна автономія, життєстійкість, особистісна надійність, відповідальність тощо). Особистісний розвиток відбувається через становлення механізмів опосередкування, вироблення внутрішньої позиції і формування здатності до розвинених форм саморегуляції, що ґрунтуються на довільній мотивації, реалізації цінностей і особистісних смислів. Сутність особистісного розвитку полягає в послідовному розвитку механізмів саморегуляції і досягненні її найвищого рівня – самодетермінації. Результатом особистісного розвитку є досягнення певного рівня особистісної зрілості, яка проявляється в свідомому контролі поведінки, здатності протистояти як власним імпульсам, так і зовнішньому тиску, саморегуляції й самодетермінації життєдіяльності на основі внутрішньої позиції.

Ключові слова: особистість, особистісний розвиток, активність особистості, самодетермінація, суб'єктність.

THE ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF PERSONALITY DEVELOPMENT

Haluziak V. M.

The article makes an attempt to determine the essential characteristics of personal development based on the analysis of foreign and domestic psychological approaches, focusing on the role of the personality itself in its formation (K. Jung, G. Allport, V. Frankl, E. Fromm, A. Maslow, K. Rogers, E. Desi, R. Ryan, K. Riff, E. Diener, J. Levinger, O. F. Lazursky, L. S. Vygotsky, L. I. Bozhovich, A. N. Leontiev, I. S. Kon, K. Abulkhanova-Slavskaya, A.G. Asmolov, V.A.Petrovsky, D.A. Leontiev, G. O. Ball, S. D. Maksymenko, N.V. Chepeleva). It has been established that in modern foreign and domestic psychology, personal development is most often associated with qualitative transformations of the personality, the emergence of various forms of self-regulation and mastery of one's own behavior, the formation of mechanisms of personal self-determination, the development of personal potential, the formation of a subject of life, the author and creator of his own life path. Personal development is understood as a process of qualitative changes in the structure of a personality, its self-awareness, motivational-value sphere, personal potential, which includes the nuclear and peak characteristics of a person (value and life-meaning orientations, personal freedom, personal autonomy, personal reliability, resilience, responsibility, etc.). Personal development occurs on the basis of the formation of mediation mechanisms, the development of an internal position and the formation of the ability to developed forms of self-regulation, based on arbitrary motivation, the realization of values and personal meanings. The essence of personal development consists in the consistent development of self-regulation mechanisms and the achievement of its highest level – self-determination. The result of personal development is the achievement of a certain level of personal maturity, which is manifested in the conscious control of behavior, the ability to resist both one's own impulses and external pressure, the ability to self-regulation and self-determination of life on the basis of an internal position.

Keywords: personality, personality development, personality activity, self-determination, subjectivity.

Проблема особистісного розвитку є однією з фундаментальних і міждисциплінарних за своїм характером: вона розглядається в контексті філософії, психології, педагогіки, соціології, культурології та інших антропологічних наук. У словниках, енциклопедіях і підручниках пропонуються різноманітні визначення поняття «особистісний розвиток», однак відсутнє однозначне розуміння його сутності, оскільки в сучасній психології немає єдиної системи уявлень про саму особистість.

Поняття особистості по-різному трактується представниками численних психологічних шкіл і концепцій [5; 27; 29]. Можна виокремити три найпоширеніші підходи до його тлумачення і, відповідно, до розуміння сутності особистісного розвитку в сучасній психології [11, с. 7-8]. Перший підхід, характерний для прибічників науково-природничої традиції, полягає у розумінні особистості як комплексу властивих індивідові сталих, значною мірою спадково детермінованих рис. Другий підхід, який сформувався у рамках західних інтеракціоністських концепцій і в радянській психології, полягає в трактуванні особистості як особливої системної якості індивіда, що формується у суспільно детермінованих процесах соціальної взаємодії, спілкування та діяльності. Третій підхід, що ґрунтується на ідеях класичної німецької філософії й екзистенціалізму ХХ століття, акцентує увагу на суверенності (суб'єктності) особистості як її визначальному атрибуті, основними аспектами якого є внутрішня свобода, відповідальність, здатність до творчості, самовизначення, побудови й реалізації сенсу свого життя. Останній підхід характерний для гуманістичної психології, у тому числі екзистенціальної, позитивної (А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Олпорт, В. Франкл, Ш. Бюлер, Р. Мей, С. Джулард, Дж. Б'юдженталь, М. Селігман, С.Мадді, М. Чиксентмігаї та ін.).

Варто звернути увагу на те, що в різних психологічних теоріях поняття «розвиток особистості», «особистісне зростання» і «особистісний розвиток» нерідко розглядаються як синонімічні. Однак ми вважаємо за доцільне вслід за Д.О. Леонтьєвим диференціювати зміст вказаних понять: «розвиток особистості» пов'язаний з її становленням у процесі соціалізації, проходженням відповідних вікових етапів, стадій, засвоєнням суспільних норм і вимог; «особистісне зростання» полягає в розширенні й ускладненні вже наявних структур особистості, а «особистісний розвиток», у свою чергу, пов'язаний «з розвитком того, що в особі є власне особистісним, і передбачає певні зусилля самої людини» [16, с.154-161]. Останнє трактування акцентує увагу на активності особистості як суб'єкта самодетермінації і саморозвитку.

Метою нашої статті є з'ясування сутнісних характеристик особистісного розвитку на основі аналізу зарубіжних і вітчизняних психологічних підходів, що акцентують увагу на ролі самої особистості в процесах її становлення.

Проблему особистісного розвитку в зарубіжній психології інтенсивно досліджували представники психоаналізу, гуманістичної та екзистенціальної психології [22; 23; 30; 32; 33; 35; 39; 40 та ін.]. У контексті різних підходів поняття особистісного розвитку розглядалося під особливим кутом зору і, відповідно, набувало дещо специфічного змісту.

На важливості розвитку «особистісного в особистості» свого часу наголошували К. Юнг і Е. Фромм. К. Юнг розумів під особистістю «вищу реалізацію вродженої своєрідності в окремій живій істоті, результат найвищої життєвої стійкості, абсолютного прийняття індивідуального суцього і максимально успішного пристосування до загальнозначущого при найбільшій свободі вибору» [35, с.185-208]. На думку К. Юнга, особистісний розвиток полягає в процесі індивідуації – такому становленні особистості, за якого реалізуються її індивідуальні задатки та унікальні особливості, відбувається поступова емансипація від соціуму, формується здатність до самовизначення і поведінки на основі «власного внутрішнього закону». Особистісний розвиток триває упродовж усього життя, відбувається спіралеподібно і проходить через низку стадій на шляху до самореалізації.

Еріх Фромм показав, що людині як особистості властива трансценденція своєї біологічної і соціальної природи, вихід за їхні межі. Головним завданням особистісного розвитку, на його думку, є становлення людини як незалежного, автономного і творчого суб'єкта, який самостійно визначає власне життя [33].

Один із основоположників психології особистості американський психолог Г. Олпорт вважав, що особистісний розвиток людини – це процес її становлення впродовж усього життя, спрямований на досягнення найвищого рівня особистісної зрілості [23, с. 352]. Г. Олпорт увів у психологію поняття пропріуму як ядерної структури особистості, що визначає її внутрішню єдність і цілісність. Він також запропонував періодизацію особистісного розвитку, що ґрунтується на виокремленні семи аспектів або стадій пропріуму [23, с.11-12]. Дослідник виокремив критерії зрілої особистості: саморегуляція, відсутність інфантильності, усвідомлення своїх сильних і слабких сторін, життя в гармонії з цілісною філософією життя, сформований світогляд, система цінностей, які слугують об'єднавчою основою і надають сенсу та значущості всьому, що робить особистість [23, с. 330-353].

Особливе місце в розумінні особистісного розвитку належить екзистенціальному напрямку зарубіжної психології. Важливою для розуміння сутності особистісного розвитку є обґрунтована В. Франклом теза про свободу волі і самотрансценденції особистості. Самотрансценденція дає змогу людині зайняти певну позицію в житті і шляхом особистісних виборів впливати на власне становлення. Людина здатна знайти і реалізувати сенс життя, навіть якщо її свобода суттєво обмежена об'єктивними обставинами. «Необхідність і свобода локалізовані не на одному рівні; свобода височіє, надбудована над будь-якою необхідністю. Людина вирішує за себе, будь-яке рішення є рішенням за себе, а рішення за себе – завжди формування себе» [32, с.102-114].

Досить детально зміст особистісного розвитку розглядається представниками гуманістичної психології К. Роджерсом і А. Маслоу. Згідно з К. Роджерсом, сутність особистісного розвитку полягає в тенденції рухатися до повноцінного функціонування та зрілості. Повноцінно функціонуюча особистість, на його думку, здатна приймати себе відповідально і бути відкритою до внутрішнього досвіду, прислухатися до свого внутрішнього голосу, реалізувати свій внутрішній потенціал і прагнути до самопізнання [30, с.102-114]. Чинниками, що перешкоджають особистісному розвитку людини, на думку К. Роджерса, є: страх змін, захисні механізми, недовіра до себе і конформізм.

А. Маслоу розглядає особистісний розвиток як послідовне просування особистості по шляху задоволення потреб: від базових потреб до потреб вищого рівня [22]. Дослідник виокремив два глобальні типи мотивів людини: дефіцитарні (орієнтовані на задоволення біологічних і соціальних потреб, обмеження себе звичками, соціальними впливами і груповими нормами, які перешкоджають автономії) і мотиви зростання (прагнення якнайповніше розкрити свій потенціал, самоактуалізуватися, побудувати конструктивні взаємостосунки зі світом і собою).

Представники сучасної зарубіжної позитивної психології (М. Селігман, М. Чиксентмігаї, С. Мадді, Е. Дісі, Р. Райан, К. Рифф та ін.) акцентують увагу на чинниках, які сприяють актуалізації внутрішніх психологічних ресурсів особистості у процесі її розвитку: «нам треба знати, як, за яких умов ми можемо бути кращими, ніж нас запрограмувало минуле» [21, с. 54]. У цьому напрямі досліджень на перший план виходять позитивні аспекти особистості як чинники її становлення: внутрішня мотивація і самодетермінація [37]; життєстійкість [40]; психологічне [42] і суб'єктивне [38] благополуччя; осмислене життя, яке, згідно з М. Селігманом, «робить більший внесок у переживання психологічного благополуччя, ніж власне емоційний баланс» [21, с. 46].

К. Рифф розглядає особистісний розвиток як один із основних вимірів психологічного благополуччя разом з метою в житті, компетентністю, самоприйняттям, позитивними стосунками з іншими людьми й автономією [42]. У феномені суб'єктивного благополуччя, необхідного для повноцінного особистісного розвитку, виділяється когнітивна оцінка задоволеності життям у цілому і емоційна складова (оцінка позитивного або негативного життєвого досвіду) [38].

Згідно з обгрунтованою Е. Дісі і Р. Райаном теорією самодетермінації одні люди прагнуть до саморозвитку і докладають для цього значних зусиль, а інші, навпаки, уникають цього, незалежно від їх соціальної чи культурної приналежності [37]. Визнаючи важливість спадковості і соціального середовища, в якому знаходиться людина, дослідники наголошують на визначальній ролі внутрішніх ресурсів особистісного розвитку, саморегуляції й особистісного благополуччя людини. Теорія самодетермінації спрямована на визначення чинників, що сприяють особистісному розвитку, розкриттю людського потенціалу і ефективному функціонуванню особистості. Вона має комплексний характер і складається з п'яти міні-теорій: когнітивної оцінки, організмичної інтеграції, каузальних орієнтацій, базових психологічних потреб і теорії змісту цілей [10].

Під самодетермінацією Е. Дісі і Р. Райан розуміють здатність особистості здійснювати свідомий вибір, на відміну від поведінки на основі зовнішніх підкріплень, задоволення потягів чи впливу інших сил. Самодетермінація безпосередньо пов'язана з внутрішньою мотивацією особистості, яка розвивається через інтерналізацію. Остання забезпечує можливість гармонійного особистісного розвитку. Внутрішня мотивація й інтерналізація пов'язані з поняттям автономії, при цьому внутрішня мотивація є прототипом автономної регуляції [37].

Згідно з теорією самодетермінації, важливу роль в особистісному розвитку відіграють базові, вроджені психологічні потреби в автономії (прагнення бути ініціатором власної поведінки), в компетентності (прагнення бути ефективним, досягати високих результатів) і в приналежності (прагнення до встановлення надійних стосунків з іншими людьми). Фрустрація цих потреб може призвести до зниження психологічного благополуччя і деструктивного розвитку особистості [10].

С. Мадді увів у психологію розвитку особистості поняття «життєстійкості»: «життєстійкість формує мужність визнавати, а не заперечувати стрес і мужність намагатися перетворити його на перевагу» [40]. У розумінні С. Мадді життєстійкість – це система установок або орієнтацій особистості на включеність у соціальну взаємодію на протигагу відчуженості й ізоляції, на контроль за подіями у своєму житті на протигагу безсиллю і на прийняття викликів на протигагу прагненню до безпеки. Вона є неспецифічним чинником саморегуляції, що опосередковує негативні впливи на свідомість і поведінку особистості та піддається до певної міри формуванню й розвитку, особливо на ранніх етапах вікового становлення [28].

С. Мадді описав різні типи особистісного розвитку залежно від того, які потреби (біологічні, соціальні чи психологічні) виходять на перший план у людини [41, с.137-186]. Люди, в яких домінують біологічні і соціальні потреби, розвиваються за конформістським типом особистісного становлення, ті, які діють здебільшого на основі психологічних потреб, – за індивідуалістським типом, який забезпечує подолання

ситуативності поведінки і формування здатності планувати теперішні та майбутні дії, а також оцінювати їх смисл у контексті свого життя.

У контексті нашого дослідження становить інтерес теорія особистісного розвитку, обґрунтована Дж. Левінджер [39, с. 8]. Дослідниця описує особистісний розвиток через становлення механізмів саморегуляції, контролю й оволодіння. Розвиток особистості, на її думку, полягає в поступовому набутті більшої автономії, здатності до управління своєю поведінкою, більшого контролю над її механізмами. Рівень особистісного розвитку, стверджує Дж. Левінджер, виступає мірою особистісної зрілості людини. Вікові й індивідуальні відмінності в рівнях особистісного розвитку та зрілості відображають міру сформованості і загальну структуру особистісних ресурсів саморегуляції людини.

Дж. Левінджер описує особистісний розвиток як становлення чотирьох взаємопов'язаних аспектів Я: характеру (охоплює рівень морального розвитку і контролю імпульсів); когнітивного стилю (рівень складності понять, використовуваних особистістю, а також рівень когнітивного розвитку в цілому); стилю міжособистісної взаємодії (ставлення до інших, розуміння інших); соціальної спрямованості (дотримання соціальних норм, відповідальність і незалежність, їх взаємодоповнення).

Методологічний аналіз поняття особистісного розвитку був здійснений А. Блазі, який виокремив два основні аспекти особистості: усвідомлення себе і переживання свободи [36, с.29-53]. Особистісний розвиток, за А. Блазі, є різновидом внутрішніх змін, пов'язаних не просто з появою нових елементів, а зміною структури, яка інтегрує елементи в цілісну систему. При цьому стара структура особистості руйнується, а нова виникає тільки через встановлення нового принципу, який по-новому вибудовує відношення між елементами цієї структури. Розвиток відбувається не плавно і послідовно від нижчого до вищого рівня, а стрибкоподібно і нерівномірно, з певними зупинками в русі [39, с.55]. Дж. Левінджер звертає особливу увагу на якісні відмінності самих переходів і напрямів розвитку особистості.

У вітчизняній психології проблема особистісного розвитку посідає одне з центральних місць [1; 2; 4; 6; 12; 13; 14; 18; 26; 31 та ін.].

О.Ф. Лазурський був одним із піонерів у дослідженні проблеми особистісного розвитку. Він запропонував рівневу теорію, згідно з якою людина може перебувати на різних рівнях особистісного розвитку, які відрізняються за співвідношенням ендо- і екзопсихіки [13]. Ендопсихіка (темперамент, характер, розумові здібності) пов'язана з індивідуальними особливостями центральної нервової системи індивіда і виражає «внутрішню взаємозалежність психічних елементів і функцій, ніби внутрішній механізм людської особистості» [13, с. 49]. Екзопсихіка «визначається ставленням особистості до зовнішніх об'єктів, до середовища, причому поняття «середовища» або «об'єктів» береться у найширшому сенсі, в якому воно охоплює всю сферу того, що протистоїть особистості й до чого особистість може так чи інакше ставитися; сюди входять і природа, і матеріальні речі, і інші люди, і соціальні групи, і духовні блага – наука, мистецтво, – і навіть душевне життя самої людини, оскільки останнє також може бути об'єктом певного ставлення з боку особистості» [13, с. 50].

О.Ф. Лазурський виокремив три якісно специфічні рівні особистісного розвитку, які розрізняються за характером адаптації в соціальному середовищі. На нижчому рівні зовнішні обставини, або середовище, переважають над особистісними характеристиками людей, які відносяться О.Ф. Лазурським до «недостатньо пристосованих». На середньому рівні перебувають люди, «що пристосувалися» або «мають більшу здатність пристосуватися до середовища, знаходити в ньому своє місце і використовувати його для своїх цілей» [13, с. 18]. Найвищий рівень особистісного розвитку властивий для творчих людей, які проявляють власні особистісні риси незалежно від життєвих обставин, здані вести за собою інших. Такі люди належать до тих, хто «пристосовує довкілля до себе» [13, с. 19]. Важливо підкреслити, що критерієм моральної й соціальної оцінки особистості О.Ф. Лазурський вважав не «психічний рівень» як такий, а наявність в особистості тенденції до його підвищення, прагнення до самовдосконалення.

З позицій культурно-історичного підходу, обґрунтованого Л.С. Виготським, особистість характеризується здатністю до оволодіння своєю поведінкою, яка обумовлює розвиток усіх психічних функцій, «піднімає їх на вищий ступінь» [6]. Розвиток особистості, стверджує дослідник, є в першу чергу розвитком здатності до опосередкованої поведінки на основі засвоєних соціальних норм і цінностей.

На думку Л.І. Божович, особистісний розвиток здійснюється в умовах постійної творчої активності людини, спрямованої на перебудову себе і зовнішнього середовища, а не в умовах пристосування до вимог середовища. «Особистість – це людина, яка досягла певного, достатньо високого рівня свого психічного розвитку» [4, с.180]. Високий рівень особистісного розвитку безпосередньо пов'язаний з розвитком мотиваційної сфери людини, її прагнень, цілей і намірів. Коли індивід стає зрілою особистістю, він набуває здатності поводитися незалежно від ситуацій, які впливають на нього, змінювати обставини життя відповідно до своїх свідомо поставлених завдань, свідомо управляти собою, панувати над випадковостями, не бути рабом обставин, а господарем над ними і над самим собою [4, с.197].

О.М. Леонтьєв розглядав особистість крізь призму її відносин зі світом і відзначав, що у процесі особистісного розвитку з'являється здатність до вироблення власної позиції, прагнення до активного перегляду сформованої внаслідок попередньої діяльності ієрархії мотивів, до усвідомленого управління своєю поведінкою. Супідрядність мотивів, їхня центрація навколо одного або декількох провідних мотивів і «виражає собою становлення зв'язної системи особистісних смислів – становлення особистості» [14, с.161]. Дослідник звертає увагу на те, що завдяки ієрархії мотивів в особистості виникає точка опори, яка можлива тільки там, де є єдина, стійка ієрархія життєвих ставлень. Саме така стійка система мотивів дає змогу людині не коливатися під зовнішніми впливами, а реалізовувати власну стратегію життя.

І.С. Кон також вважав, що особистість є системою, яка «протягом усього свого розвитку пристосовується до зовнішнього і внутрішнього середовища та одночасно більш-менш цілеспрямовано й активно змінює його, адаптуючи до своїх усвідомлених потреб» [12, с. 168]. Дослідник акцентував увагу на активності самої особистості, її персоналізації, під якою розумів «значущість, соціальну і особисту цінність індивідуальних відмінностей і пов'язану з цим автономізацію», що проявляється вже в юнацькому віці, коли людина набуває соціальної сутності [12, с.39]. Персоналізація особистості, на його думку, безпосередньо пов'язана з «самостійно досягнутим» людиною, «творчим процесом формування і реалізації власних життєвих цілей і цінностей» [12, с.168]. І.С. Кон зазначав, що процес особистісного розвитку передбачає активно-творчу, вільну й усвідомлену соціальну активність особистості, її власний, індивідуальний шлях розвитку, побудову свого життєвого шляху методом проб і помилок [12, с. 169].

К.А. Абульханова-Славська розуміє під особистісним розвитком «вибудовування життєвої лінії власними можливостями і силами», становлення здатності «реалізовувати мотиви своїх вчинків, керуючись їх значущістю для своєї життєвої лінії» [1, с.25]. Особистісний розвиток, на думку дослідниці, – це «не рух у часі життя, уздовж життя, а підйом вгору, до нової якості його здійснення, що приводить до глибини особистості і глибини життя» [1, с. 35]; це «шлях найбільшого опору, тернистий і важкий шлях» [1, с. 69].

О.Г. Асмолов вважає сутнісною характеристикою особистості її багатовимірність. Людина як особистість одночасно є учасником історико-еволюційного процесу, носієм соціальних ролей, програм соціотипової поведінки, а також суб'єктом «вільної, відповідальної, цілеспрямованої поведінки», суб'єктом «вибору індивідуального життєвого шляху», перетворювачем світу, інших, самого себе [2, с.13]. Дослідник вважає, що розвиток особистості системно детермінований: індивідні властивості є безособистісними передумовами, соціальне середовище – джерелом, а цілеспрямована діяльність – основою і рушійною силою розвитку особистості, за допомогою якої людина перетворює природу, культуру і саму себе. Згідно з О.Г. Асмоловим, бути особистістю – означає здійснювати вибір, що виникає в силу внутрішньої необхідності, вміння нести відповідальність перед собою і перед суспільством, мати активну життєву позицію [2, с.410].

В. А. Петровський, об'єднавши ідеї «неадаптивної активності» і «відображеної суб'єктності», створив концептуальну модель становлення суб'єктності людини і показав, що особистісний розвиток є саморухом, який відрізняється від процесів росту й еволюції. Розглядаючи природу особистості й особистісного розвитку, він вводить поняття суб'єкта й суб'єктності. Під суб'єктом дослідник розуміє індивідуума як носія активного ставлення до світу, здатного структурувати свою поведінку, а суб'єктність трактує як властивість самодетермінації буття людини у світі або особливого роду причинності – «causa sui» – «причини себе» [26, с.7, 10]. На його думку, особистість є системою, що саморозвивається: бути особистістю – означає бути суб'єктом своєї власної життєдіяльності, будувати свій контакт зі світом.

Власне особистісний розвиток В.А. Петровський пов'язує з внутрішньою свободою і відповідальністю як умовами суб'єктності. Свобода входить до змісту надситуативного акту, коли особистість виходить за межі ситуації, прагнучи більшого, ніж вимагає сама ситуація, і проявляє «надситуативну активність». Відповідальність полягає в здатності людини відповідати за свій вибір, за результати власних дій, а також за свій власний розвиток і розвиток інших людей. «Вільне прийняття на себе відповідальності за не вирішений наперед результат дії і є показником самопородження людини як суб'єкта активності» [25, с.52]. В. А. Петровський вважає внутрішню свободу атрибутивною характеристикою суб'єктності разом з цілепокладанням, цілісністю і розвитком. Цілепокладання – це процес інтеграції особистістю суб'єктивних «образів можливого» в переживанні «я можу», на протидію протидії рівних по силі «я повинен, боюся, не можна». Цілісність виявляється в єдності різних граней буття людини, її переживанні самототожності під час виходу за межі наперед встановленого, у свободі від диктату внутрішнього і зовнішнього під час акту самотрансценденції.

До проявів суб'єктності людини, або її самодії як причини, В.А. Петровський відносить діяльність (у широкому сенсі, що об'єднує в собі вітальні і предметні прояви активності), спілкування і самосвідомість [25]. Як суб'єкт вітальності особистість проявляє активність стосовно власної безпеки у взаємовідносинах з природним і соціальним оточенням, в способах «відновлення» себе в кризові періоди життя. Як суб'єкт предметної діяльності, спрямованої на продукування духовної і матеріальної культури, особистість проявляє активність в організації власної діяльності, в саморегуляції, в стосунках зі світом через ціннісні і смислові

утворення. Як суб'єкт спілкування особистість задіює певні его-стани (Е. Берн), ролі (Дж. Мід), соціальну перцепцію, здійснює «особистісні внески» і глибинно «відображається» («відображена суб'єктність») в інших людях. Як суб'єкт самосвідомості особистість «відкриває» власне «Я», здійснює моральну саморегуляцію поведінки, вибудовує систему самовідношення, смислової сфери. Таким чином, особистісний розвиток, на думку В.А. Петровського, відбувається у процесі породження особистістю себе як суб'єкта, відображення себе в собі і в інших людях.

Г.О. Балл розуміє особистість як «системну якість людського індивіда, що охоплює стійкі (принаймні відносно) характеристики, істотні для його функціонування як відносно автономного учасника суспільного буття, а також як суб'єкта культури» [3, с. 93]. До найважливіших особистісних характеристик він відносить особистісну свободу (готовність до суб'єктної активності, життєтворчості) й особистісну надійність (готовність до надійного виконання соціальних функцій). Вказані характеристики діалектично доповнюють одна одну, забезпечуючи цілісність і гармонійність розвитку особистості. Відповідно, сутність особистісного розвитку Г.О. Балл вбачає в розвитку внутрішньої свободи особистості у комплексі з моральністю та відповідальністю. Особливо важливу роль в особистісному розвитку дослідник відводить суб'єктним формам активності особистості: творчій, вольовій, ініціативній, наднормативній, надситуативній, цілепокладальній і рефлексивній.

На думку С.Д. Максименка, особистість є «формою існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ» [24, с. 9]. Ключовими змістовими ознаками особистості дослідник вважає: цілісність (системна єдність якостей і властивостей), унікальність (індивідуальна неповторність), активність (самодетермінованість поведінки), здатність до вираження власного внутрішнього змісту, відкритість (нефіналізованість розвитку), саморозвиток і саморегуляцію. Особливого значення у розвитку особистості С.Д. Максименко надає механізму «смислового зв'язування», коли «встановлюється внутрішній зв'язок із ціннісною сферою особистості і нейтральний до цього зміст перетворюється в емоційно заряджений смисл» [24, с. 14]. Таким чином формуються нові інтенції й гармонізується внутрішній світ особистості. Дослідник підкреслює, що такий механізм функціонує лише в інтегрованій, зрілій особистості, оскільки «процес саморегуляції є суто індивідуальним і пов'язаним із системою цінностей і мотивів даного суб'єкта, його сприйняттям світу тощо» [24, с. 14].

С.Д. Максименко виокремлює три послідовні етапи становлення саморегуляції в системі інтеграції особистості, які водночас можна розглядати як етапи особистісного розвитку: базальна емоційна саморегуляція – вольова саморегуляція – смислова, ціннісна саморегуляція. При цьому попередні ланки не зникають у процесі становлення, а стають допоміжними і починають виконувати підпорядковану роль. Домінування певного механізму саморегуляції поведінки, на думку дослідника, можна розглядати як показник рівня розвитку інтегративних процесів особистості [24, с. 14].

Н. В. Чепелева основним психологічним механізмом особистісного розвитку вважає самопроектування – здатність особистості діяти, виходячи з власного задуму, проекту [34, с. 5]. Самопроектування базується на інтерпретації й осмисленні попереднього особистого і соціокультурного досвіду шляхом занурення в соціокультурний дискурсивний простір і створення власного смислового простору, який виступає важливим чинником особистісного розвитку. Дослідницею запропоновано трактування особистісного проекту як осмисленої версії людського буття, який, будучи втіленим у дискурсивній формі, дає змогу особистості усвідомлювати себе і вибудовувати траєкторію свого розвитку, що відповідає власним цілям і цінностям. Такий проект стає смисловою домінантою, базисним центром смислоутворення, відкриває перспективи подальшого особистісного розвитку. Н. В. Чепелева виокремила шляхи особистісного самопроектування: інтерпретація і реінтерпретація особистого і соціокультурного досвіду, побудова власної символіки; породження особистих наративів і концепцій власного життя. Становлять інтерес постульовані дослідницею особливості побудови особистісних проектів на різних етапах розвитку: на першому, біологічному, етапі особа діє за зовні заданими нормативними проектами; на другому, соціальному, етапі особа запозичує проекти, задані соціокультурним простором; на третьому, особистісному, етапі з'являється здатність до створення власних проектів, що дозволяють вибудовувати траєкторію свого життя і власного розвитку.

Д.О. Леонт'єв, розширюючи і поглиблюючи підходи Л.С. Виготського і О.М. Леонт'єва, стверджує що власне особистісний розвиток полягає в «становленні остаточної автономності особистості, джерело подальшого розвитку якої знаходиться вже всередині неї» [19]. У процесі особистісного розвитку формується свідомо ієрархія мотивів, здатність до саморозвитку, самостійного вироблення смисложиттєвих орієнтацій, прояву свободи вибору і відповідальності, відбувається перехід від зовнішньої мотивованості до самомотивації або самодетермінації [16, с. 154-161]. Особистість опосередкує вплив внутрішніх і зовнішніх чинників і самовизначається по відношенню до себе, до інших і до світу в цілому.

Д.О. Леонт'єв зазначає, що людина, яка досягла високого рівня особистісного розвитку, здатна управляти не лише своїми здібностями, ролями, характером, але й «своїми спонуканнями і смислами, довільно змінювати значущість і спонукальну силу різних альтернатив у ситуації вибору» [20, с. 38]. Особистісний розвиток, вважає дослідник, не збігається з розвитком психічним, інтелектуальним, моральним і відбувається через різні форми самоопосередкування. По-перше, через опосередкування тим, що людина запозичує зі світу матеріальної і духовної культури – «опосередкування цінностями, зразками, знаряддями», а по-друге, через опосередкування внутрішньою особистісною позицією – «одних цінностей, мотивів, життєвих ставлень іншими» [17, с.61-63]. Головною формою прояву особистісної зрілості є феномен самодетермінації – здійснення діяльності відносно незалежно від її умов, як зовнішніх, так і внутрішніх [15, с.7].

Розкриваючи сутність особистісного розвитку, Д.О. Леонт'єв вводить поняття «особистісний потенціал», під яким розуміє особливу системну організацію особистості, її складну архітектоніку, що базується на психологічному механізмі опосередкування. Особистісний потенціал лежить «в основі здатності особистості виходити із стійких внутрішніх критеріїв і орієнтирів у своїй життєдіяльності та зберігати стабільність» [15, с.8].

У становленні особистісного потенціалу основну роль відіграє власна активність особистості. Ключовими моментами в його розвитку є вікові кризи, повноцінне проходження яких зумовлює формування автономії й самодетермінації, властивих зрілій особистості. У разі невеликого подолання криз виникають дефекти в саморегуляції особистості. Особистісний потенціал є своєрідним буфером, який опосередковує вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на особистість та її розвиток. Особистісний потенціал відображає власне особистісне в особистості – здатність до подолання різних умов, у тому числі внутрішніх імпульсів. Відповідно, сутність особистісного розвитку полягає в послідовному розвитку механізмів саморегуляції аж до досягнення її найвищого рівня – самодетермінації.

Висновки. Таким чином, аналіз наукових джерел свідчить, що в сучасній зарубіжній і вітчизняній психології особистісний розвиток найчастіше пов'язується з формуванням механізмів особистісної регуляції і самодетермінації, виникненням різних форм самоопосередкування й оволодіння власною поведінкою, розвитком особистісного потенціалу, становленням суб'єкта життєдіяльності як автора і творця власного життєвого шляху. Особистісний розвиток розуміється як процес якісних змін у структурі особистості, її самосвідомості, мотиваційно-ціннісній сфері, особистісному потенціалі, в якому виокремлюються ядерні і вершинні характеристики особистості: ціннісні і смисложиттєві орієнтації, особистісна свобода, особистісна автономія, життєстійкість, особистісна надійність, відповідальність тощо. Особистісний розвиток відбувається через становлення механізмів опосередкування, самопроекування, вироблення внутрішньої позиції і формування здатності до розвинених форм саморегуляції, що ґрунтуються на довільній мотивації, реалізації цінностей і особистісних смислів. Сутність особистісного розвитку полягає в послідовному розвитку механізмів саморегуляції і досягненні її найвищого рівня – самодетермінації. Результатом особистісного розвитку є досягнення певного рівня особистісної зрілості, яка проявляється в свідомому контролі поведінки, здатності протистояти як власним імпульсам, так і зовнішньому тиску, спроможності до саморегуляції й самодетермінації життєдіяльності на основі внутрішньої позиції.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Личностные механизмы регуляции деятельности / К.А.Абульханова-Славская // Проблемы психологии личности. – М.: Наука, 1982. – 299 с.
2. Асмолов А.Г. Психология личности: Принципы общепсихологического анализа / А.Г.Асмолов. – М.: Смысл, ИЦ «Академия», 2002. – 416 с.
3. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах): Видання друге, доповнене / Г.О. Балл. – Житомир: ПП «Рута», Видавництво «Волинь», 2008. – 232 с.
4. Божович Л.И. Психологические закономерности формирования личности в онтогенезе / Л.И.Божович // Проблемы формирования личности: Избранные психологические труды / Под ред. Д.И. Фельдштейна. М.: МПСИ, Воронеж: НПО «МДЭК», 2001. 352 с.
5. Бреусенко-Кузнецов А.А. Теории личности: Зарубежный опыт теоретизации: Курс лекций / А.А.Бреусенко-Кузнецов. – К.: Миллениум, 2008. – 442 с.
6. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С.Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2004. – 1136 с.
7. Галузяк В. М. Дослідження особистісної зрілості у зарубіжній психології та педагогіці / В. М. Галузяк // Вища освіта України. – 2012. – № 1 (додаток 1). Тематичний випуск «Інтеграція вищої школи України до європейського та світового освітнього простору». – С. 205-211.
8. Галузяк В. М. Особистісна зрілість як психолого-педагогічне поняття / В. М. Галузяк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія». Випуск 25. – Вінниця, 2007. – С. 353-360.

9. Галузьяк В. М. Сутнісні ознаки суб'єктності особистості / В. М. Галузьяк // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : Зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – №6 (30). – Ч 1. – С. 262-267.
10. Гордеева Т.О. Теория самодетерминации: настоящее и будущее. Часть 1: Проблемы развития теории [Электронный ресурс] / Т.О. Гордеева // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2010. – № 4(12). URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2010n4-12/343-gordeeva12.html>
11. Інтегративно-особистісний підхід у психологічній науці та практиці: монографія / [Г.О. Балл, О.В. Губенко, О.В. Завгородня та ін.]; за ред. Г.О. Балла. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 206 с.
12. Кон И.С. В поисках себя. Личность и самосознание / И.С.Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
13. Лазурский А.Ф. Классификация личностей: Изд. 3-е, перераб. / Под ред. М.Я. Басова и В.Н. Мясичева. – Л.: Госиздат, 1924. – 290 с.
14. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. 2-е изд. / А.Н. Леонтьев. – М.: Смысл; Издательский центр «Академия», 2005. – 352 с.
15. Леонтьев Д.А. Введение: личностный потенциал как объект изучения / Д.А. Леонтьев // Личностный потенциал: структура и диагностика / Под ред. Д.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2011. – 680 с.
16. Леонтьев Д.А. Личностная зрелость как опосредствование личностного роста / Д.А. Леонтьев // Культурно-историческая психология развития / Под ред. И.А. Петуховой. – М.: Смысл, 2001. – С. 154-161.
17. Леонтьев Д.А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации / Д.А. Леонтьев // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова, вып. 1 / Под ред. Б.С. Братуся, Д.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – С. 56-65.
18. Леонтьев Д.А. Личностное измерение человеческого развития / Д.А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 2013. – № 3. – С. 67-80.
19. Леонтьев Д.А. Личность: человек в мире и мир в человеке / Д.А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 1989. – № 3. – С.11-21.
20. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1997. – 43 с.
21. Леонтьев Д.А. Позитивная психология – повестка дня нового столетия / Д.А. Леонтьев // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2012. – Т. 9. – № 4. – С. 36-58.
22. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб.: Питер, 2008. – 352 с.
23. Олпорт Г. Зрелая личность / Г. Олпорт // Становление личности: Избранные труды. – М.: Смысл, 2002. – С. 330-353.
24. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Злиwkова, С. Б. Кузікової. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. – 430 с.
25. Петровский В.А. Феномен субъектности в психологии личности: автореф. дис. ...д-ра психол.наук / В.А. Петровский. – М., 1993. – 52 с.
26. Петровский В.А. Человек над ситуацией / В.А. Петровский. – М.: Смысл, 2010. – 559 с.
27. Психология личности: Словарь-справочник / Под ред. П.П. Горностая и Т.М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
28. Рассказова Е.И. Жизнестойкость как составляющая личностного потенциала / Е.И.Рассказова, Д.А.Леонтьев // Личностный потенциал: структура и диагностика / Под ред. Д.А. Леонтьева. – М., 2011. – С. 178-209.
29. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навч. Посібник / В.В.Рибалка. – Одеса: Бакаєв Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.
30. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1994. – 480 с.
31. Слободчиков В.И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М.: Школьная пресса, 2000. – 421 с.
32. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Общ. ред. Л.Я. Гозмана. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
33. Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для самого себя / Э. Фромм. – М: Изида, 2004. – 399 с.
34. Чепелева Н. В. Самопроектирование как фактор развития личности / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми психології. – 2014. – Т. 2, Вип. 8. – С. 4-15.
35. Юнг К.Г. О становлении личности / К.Г.Юнг // Собрание сочинений. Конфликты детской души. – М.: Канон, 1997. – С. 185-208.
36. Blasi A. Concept of development in personality theory // Loevinger J. Ego Development: Conceptions and Theories. – San-Francisco: Jossey-Bass, 1976. – P.29-53.
37. Deci E.L. Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development and health / E.L.Deci, R.M. Ryan // Canadian Psychology. – 2008. – Vol. 49. – P. 182-185.
38. Diener E. Subjective well-being: the science of happiness and a proposal for a national index / E. Diener // American Psychologist. – 2000. – Vol. 55. – P. 34-43.
39. Loevinger J. Ego Development: Conceptions and Theories / J.Loevinger. – San-Francisco: Jossey-Bass, 1976. – 546 p.
40. Maddi S. The Courage and Strategies of Hardiness as Helpful in Growing Despite Major. Disruptive Stresses / S. Maddi // American Psihologist. – 2008. – Vol. 63. – Issue 6. – P. 563-564.
41. Maddi S.R. The search for meaning / S.R. Maddi // The Nebraska symposium on motivation 1970 / W.J. Arnold, M.H. Page (Eds.). – Lincoln: University of Nebraska press, 1971. – P. 137-186.
42. Ryff C.D. The structure of psychological well-being revisited / C.D. Ryff, C.L.M. Keyes // Journal of Personality and Social Psychology. – 1995. – Vol. 69. – P. 719-727.

References

1. Abul'hanova-Slavskaya K.A. Lichnostnye mekhanizmy regulyatsii deyatelnosti / K.A.Abul'hanova-Slavskaya // Problemy psihologii lichnosti. – M.: Nauka, 1982. – 299 s.
2. Asmolov A.G. Psihologiya lichnosti: Principy obshchepsihologicheskogo analiza / A.G.Asmolov. – M.: Smysl, IC «Akademiya», 2002. – 416 s.
3. Ball H.O. Oriientyry suchasnoho humanizmu (v suspilnii, osvittii, psykholohichnii sferakh): Vydannia druhe, dopovnene / H.O. Ball. – Zhytomyr: PP «Ruta», Vydavnytstvo «Volyn», 2008. – 232 s.
4. Bozhovich L.I. Psihologicheskie zakonomernosti formirovaniya lichnosti v ontogeneze / L.I.Bozhovich // Problemy formirovaniya lichnosti: Izbrannye psihologicheskie trudy / Pod red. D.I. Fel'dshtejna. M.: MPSI, Voronezh: NPO «MDEK», 2001. 352 s.
5. Breusenko-Kuznecov A.A. Teorii lichnosti: Zarubezhnyj opyt teoretizatsii: Kurs lekcij / A.A.Breusenko-Kuznecov. – K.: Millenium, 2008. – 442 s.
6. Vygotskij L.S. Psihologiya razvitiya cheloveka / L.S.Vygotskij. – M.: Izd-vo Smysl; Izd-vo Eksmo, 2004. – 1136 s.
7. Haluziak V. M. Doslidzhennia osobystisnoi zrilosti u zarubizhnii psykholohii ta pedahohitsi / V. M. Haluziak // Vyscha osvita Ukrainy. – 2012. – # 1 (dodatok 1). Tematychnyi vypusk «Intehratsiia vyshchoi shkoly Ukrainy do yevropeiskoho ta svitovoho osvitnoho prostoru». – S. 205-211.
8. Haluziak V. M. Osobystisna zrilist yak psykholoho-pedahohichne poniattia / V. M. Haluziak // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni M.Kotsiubynskoho. Serii: «Pedahohika i psykholohiia». Vypusk 25. – Vinnytsia, 2007. – S. 353-360.
9. Haluziak V. M. Sutnisni oznaky subiektnosti osobystosti / V. M. Haluziak // Naukovyi chasopys NPU imeni M.P.Drahomanova. Serii # 12. Psykholohichni nauky : Zb. naukovykh prats. – K. : NPU imeni M.P. Drahomanova, 2005. – #6 (30). – Ch 1. – S. 262-267.
10. Gordeeva T.O. Teoriya samodeterminatsii: nastoyashchee i budushchee. CHast' 1: Problemy razvitiya teorii [Elektronnyj resurs] / T.O. Gordeeva // Psihologicheskie issledovaniya: elektron. nauch. zhurn. – 2010. – № 4(12). URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2010n4-12/343-gordeeva12.html>
11. Intehrativno-osobystisnyi pidkhid u psykholohichnii nauki ta praktytsi: monohrafiia / [H.O. Ball, O.V. Hubenko, O.V. Zavhorodnia ta in.]; za red. H.O. Balla. – Kirovohrad : Imeks-LTD, 2012. – 206 s.
12. Kon I.S. V poiskah sebya. Lichnost' i samosoznanie / I.S.Kon. – M.: Politizdat, 1984. – 335 s.
13. Lazurskij A.F. Klassifikatsiya lichnostej: Izd. 3-e, pererab. / Pod red. M.YA. Basova i V.N. Myasishcheva. – L.: Gosizdat, 1924. – 290 s.
14. Leont'ev A.N. Deyatel'nost'. Soznanie. Lichnost'. 2-e izd. / A.N. Leont'ev. – M.: Smysl; Izdatel'skij centr «Akademiya», 2005. – 352 s.
15. Leont'ev D.A. Vvedenie: lichnostnyj potencial kak ob'ekt izucheniya / D.A. Leont'ev // Lichnostnyj potencial: struktura i diagnostika / Pod red. D.A. Leont'eva. – M.: Smysl, 2011. – 680 s.
16. Leont'ev D.A. Lichnostnaya zrelost' kak oposredstvovanie lichnostnogo rosta / D.A. Leont'ev // Kul'turno-istoricheskaya psihologiya razvitiya / Pod red. I.A. Petuhovoj. – M.: Smysl, 2001. – S. 154–161.
17. Leont'ev D.A. Lichnostnoe v lichnosti: lichnostnyj potencial kak osnova samodeterminatsii / D.A. Leont'ev // Uchenye zapiski kafedry obshchej psihologii MGU im. M. V. Lomonosova, vyp. 1 / Pod red. B.S. Bratusya, D.A. Leont'eva. – M.: Smysl, 2002. – S. 56–65.
18. Leont'ev D.A. Lichnostnoe izmerenie chelovecheskogo razvitiya / D.A. Leont'ev // Voprosy psihologii. – 2013. – № 3. – S. 67–80.
19. Leont'ev D.A. Lichnost': chelovek v mire i mir v cheloveke / D.A. Leont'ev // Voprosy psihologii. – 1989. – № 3. – S.11–21.
20. Leont'ev D.A. Ocherk psihologii lichnosti / D.A. Leont'ev. – M.: Smysl, 1997. – 43 s.
21. Leont'ev D.A. Pozitivnaya psihologiya – povestka dnya novogo stoletiya / D.A. Leont'ev // Psihologiya. ZHurnal Vysshej shkoly ekonomiki. – 2012. – T. 9. – № 4. – S. 36–58.
22. Maslou A. Motivatsiya i lichnost' / A. Maslou. – SPb.: Piter, 2008. – 352 s.
23. Olport G. Zrelaya lichnost' / G. Olport // Stanovlenie lichnosti: Izbrannye trudy. – M.: Smysl, 2002. – S. 330–353.
24. Osobystist u rozvytku: psykholohichna teoriia i praktyka : monohrafiia / za red. S. D. Maksymenka, V. L. Zlyvkova, S. B. Kuzikovoi. – Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka, 2015. – 430 s.
25. Petrovskij V.A. Fenomen sub'ektivnosti v psihologii lichnosti: avtoref. dis. ...d-ra psihol.nauk / V.A. Petrovskij. – M., 1993. – 52 s.
26. Petrovskij V.A. Chelovek nad situatsiej / V.A. Petrovskij. – M.: Smysl, 2010. – 559 s.
27. Psihologiya lichnosti: Slovar' spravochnik / Pod red. P.P. Gornostaya i T.M. Titarenko. – K.: Ruta, 2001. – 320 s.
28. Rasskazova E.I. ZHiznestojkost' kak sostavlyayushchaya lichnostnogo potenciala / E.I.Rasskazova, D.A.Leont'ev // Lichnostnyj potencial: struktura i diagnostika / Pod red. D.A. Leont'eva. – M., 2011. – S. 178-209.
29. Rybalka V.V. Teorii osobystosti u vitchyzniani psykholohii ta pedahohitsi: Navch. Posibnyk / V.V.Rybalka. – Odesa: Bakaiev Vadym Viktorovykh, 2009. – 575 s.
30. Rodzhers K. Vzgljad na psihoterapiyu. Stanovlenie cheloveka / K. Rodzhers. – M.: Izdatel'skaya gruppa «Progress», 1994. – 480 s.
31. Slobodchikov V.I. Osnovy psihologicheskoi antropologii. Psihologiya razvitiya cheloveka: Razvitie sub'ektivnoj real'nosti / V.I. Slobodchikov, E.I. Isaev. – M.: SHkol'naya pressa, 2000. – 421 s.
32. Frankl V. Chelovek v poiskah smysla: Sbornik / Obshch. red. L.YA. Gozmana. – M.: Progress, 1990. – 368 s.
33. Fromm E. Begstvo ot svobody. Chelovek dlya samogo sebya / E. Fromm. – M: Izida, 2004. – 399 s.

34. Chepeleva N. V. Samoproektirovanie kak faktor razvitiya lichnosti / N. V. Chepeleva // Aktual'ni problemi psihologii. – 2014. – T. 2, Vip. 8. – S. 4-15.
35. Yung K.G. O stanovlenii lichnosti / K.G.Yung // Sobranie sochinenij. Konflikty detskoj dushi. – M.: Kanon, 1997. – S. 185–208.
36. Blasi A. Concept of development in personality theory // Loevinger J. Ego Development: Conceptions and Theories. – San-Francisco: Jossey-Bass, 1976. – P.29–53.
37. Deci E.L. Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development and health / E.L.Deci, R.M. Ryan // Canadian Psychology. – 2008. – Vol. 49. – P. 182-185.
38. Diener E. Subjective well-being: the science of happiness and a proposal for a national index / E. Diener // American Psychologist. – 2000. – Vol. 55. – P. 34-43.
39. Loevinger J. Ego Development: Conceptions and Theories / J.Loevinger. – San-Francisco: Jossey-Bass, 1976. – 546 p.
40. Maddi S. The Courage and Strategies of Hardiness as Helpful in Growing Despite Major. Disruptive Stresses / S. Maddi // American Psihologist. – 2008. – Vol. 63. – Issue 6. – P. 563–564.
41. Maddi S.R. The search for meaning / S.R. Maddi // The Nebraska symposium on motivation 1970 / W.J. Arnold, M.H. Page (Eds.). – Lincoln: University of Nebraska press, 1971. – P. 137-186.
42. Ryff C.D. The structure of psychological well-being revisited / C.D. Ryff, C.L.M. Keyes // Journal of Personality and Social Psychology. – 1995. – Vol. 69. – P. 719–727.

УДК [17.035.3+[172.12:159.923.2]-053.67(477)

DOI 10.31652/2415-7872-2021-66-131-137

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Давидюк М. О., orcid.org/0000-0002-2055-601X

Поливана А. С., orcid.org/0000-0002-5019-7898

Статтю присвячено аналізу впливів етнічних стереотипів на громадянську самосвідомість сучасної української молоді. Для студентської вибірки у 30 чоловік (у віці від 17 до 20 років) були застосовані методики: тест М. Куна і Т. Мак-Партланда «20 висловлювань» для виявлення належності до різних соціальних груп, семантичний диференціал Ч. Осгуда для визначення характеру й змісту етнічних автостереотипів і гетеростереотипів; багатомірний питальник О. Дейнеки «Опитувальник громадянина» для визначення рівня громадянської самосвідомості (адаптований для українських респондентів і скорочений до 15 пунктів); модифікація питальника Дж.Фінні (MIEM-R). За результатами дослідження було виявлено, що громадянська самосвідомість пов'язана з етнічною ідентичністю, але це не гарантує високого рівня розвитку обидвох якостей. Про це свідчать невисокі кореляційні взаємозв'язки етнічної ідентичності і маркерів громадянськості (образ власної держави, стратегія поведінки громадянина, світоглядні орієнтири відповідального громадянина). Позитивні етнічні автостереотипи як ядро етнічної ідентичності не пов'язані з позитивним переживанням громадянської належності – не має зв'язку з такими показниками, як гордість за країну, підтримка ініціатив влади, дотримання законів, збереження культури. Таким чином, громадянська самосвідомість молоді, хоч і пов'язана з етнічною ідентичністю й позитивними переживаннями належності до українського народу, не визначається лише етнічною належністю, глибина цього складного особистісного утворення залежить від багатьох суб'єктивних і об'єктивних факторів.

Ключові слова: етнічна ідентичність, громадянська самосвідомість, етнічний автостереотип, українська молодь, семантичний диференціал, показники громадянськості.

INTERRELATION OF ETHNIC IDENTITY AND CIVIL SELF AWARENESS OF MODERN UKRAINIAN YOUTH

Davydiuk M. O., Polyvana A. S.

The article presents the analysis of the influence of ethnic stereotypes on the civil consciousness of contemporary Ukrainian youth. For the student sample of 30 people (aged 17-20 years), such methods were applied: M. Kuhn and T. McPartland's "Twenty statements test" to identify belonging to different social groups, Ch. Osgood's Semantic Differential was employed to determine the nature and the content of ethnic autostereotypes and heterostereotics; a multivariate questionnaire by O. Deineka "Questionnaire of a citizen" to determine the level of civic self-awareness (adapted for Ukrainian respondents and shortened to 15 points); modified version of the questionnaire by J.Finney (MIEM-R). The results of the study show that civic self-awareness is related to ethnic identity, but this does not guarantee a high level of development of both qualities. This is evidenced by low correlation between ethnic identity and markers of citizenship (the image of their own state, the strategy of the citizen's behavior, ideological guidelines of responsible citizen). Positive ethnic autostereotypes as the core of ethnic identity are not related to the